

KS. WOJCIECH GUZEWICZ  
WSD Elk

## UPOSAŻENIE DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJI ŁOMŻYŃSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

### Uwagi wstępne

W Polsce, w okresie międzywojennym głównym źródłem zapewniającym egzystencję księży było uposażenie. Składało się ono przede wszystkim z pensji państwowej, opłat „iura stolae”, stypendiów mszalnych, opłat kancelaryjnych, kołedy, wypominków oraz dochodów czerpanych z gruntów ornych, pastwisk, łąk i lasów<sup>1</sup>. Analogicznie sytuacja przedstawiała się w diecezji łomżyńskiej. Z tym jednak, że dochody tu były bardziej płynne i niejednolite aniżeli duchowieństwa w innych diecezjach Rzeczypospolitej<sup>2</sup>. Przyczyną tego było to, iż tereny diecezji łomżyńskiej należały do najbardziej zniszczonych i najbiedniejszych obszarów w Polsce po I wojnie światowej. Stąd też uposażenie księży łomżyńskich było w znacznym stopniu odzwierciedleniem stopy życiowej wiernych<sup>3</sup>.

W skład uposażenia wchodziły nie tylko przychody, ale także posiadany majątek ruchomy i nieruchomy. Materiał źródłowy pozwala na otworzenie stanu posiadania gruntów rolnych i lasów, nie można natomiast ustalić ilości i wartości jego innych dóbr materialnych. Celowość takich badań wydaje się wątpliwa. Znaczną część ruchomego i nieruchomego majątku Kościoła stanowiły zabytki historyczne, których wartości nie można ocenić. Wartość poznawczą miałyby natomiast ustalenie przyrostu majątku Kościoła, co obecnie nie jest jednak możliwe.

---

<sup>1</sup> Zob. H. E. Wyczawski, *Uposażenie Kościoła*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. II, Poznań–Warszawa 1979, s. 45-48; L. Müllerowa, J. Kłoczowski, J. Skarbak, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 322.

<sup>2</sup> Por. J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 230; B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999, s. 135; A. Szal, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1918-1939*, „Premisla Christiana”, 3 (1989/1990), s. 109n.

<sup>3</sup> W. Guzewicz, *Działalność społeczna duchowieństwa diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym*, „Nasza Przeszołość”, 97 (2002), s. 262.

Podjmując problematykę uposażenia duchowieństwa łomżyńskiego niezbędne jest także zwrócenie uwagi na obciążenia finansowe, jakie duchowni ponosili na rzecz Kościoła i państwa polskiego. Głównie były to koszty związane z budową i utrzymaniem nieruchomości, świadczenia na rzecz ogólnopolskich jednostek organizacyjnych, ubezpieczenia osobowe i rzeczowe, świadczenia dla Watykanu, koszty wykonywania urzędów duszpasterskich oraz podatek beneficjalny i dochodowy. Wszystkie te obciążenia finansowe w znacznym stopniu pomniejszały wysokość uzyskiwanych dochodów. Dlatego jeżeli nawet stwierdzimy, że duchowni dysponowali dużymi sumami nie oznacza to, iż zdołali zgromadzić wielkie zasoby pieniędzy i papierów wartościowych. Na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że w większości parafii rocznie salda zamykały się stosunkowo niedużymi nadwyżkami. Systematycznie zaś wzrastał trwały majątek kościelny. Kształcono coraz większą liczbę księży zarówno w kraju, jak i za granicą, finansowano Akcję Katolicką, własną prasę, zakładano biblioteki parafialne itp.

Wyjaśnienia wymaga także definicja duchowieństwa. Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. zaliczał bowiem do duchowieństwa już kleryków po przyjęciu tonsury<sup>4</sup> Niemniej w naszym przypadku przez duchowieństwo będziemy rozumieli – jak się to przyjmuje powszechnie – tylko te osoby, które zostały wyświęcone na kapłanów.

Pewne wątpliwości nasunąć się mogą, co do kwestii granic diecezji łomżyńskiej. Zamieszczone bowiem w tytule ramy czasowe sugerują, że diecezja ta została utworzona w 1918 r. Powstała ona jednak dopiero siedem lat później, na mocy bulli Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*<sup>5</sup> Niemniej jednak trzeba pamiętać, że już przed 1925 r. istniał pewien „prototyp” diecezji łomżyńskiej. Była to część diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej leżąca w granicach Polski. Dysponowała ona bowiem pewną autonomią, wyrażającą się między innymi w posiadaniu struktur seminaryjnych, kurialnych, sądowych itp.<sup>6</sup> Z chwilą ogłoszenia nowej reorganizacji kościelnej w Polsce część ta wraz ze swoją organizacją weszła w skład diecezji łomżyńskiej, jako jeden z głównych jej komponentów. Drugim komponentem nowo powstałej diecezji były trzy dekanaty przyłączone z diecezji płockiej<sup>7</sup> Pod względem strukturalnym, jak też w pewnym sensie terytorialnym i demograficznym

<sup>4</sup> CIC, can 108, § 1; F Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957<sup>3</sup>, s. 301-304.

<sup>5</sup> Kuria Biskupia w Łomży (KBwŁ), Acta erectionis dioecesis łomżensis, bez sygn., L. Lauri do R. Jałbrzykowskiego, Warszawa 16 XI 1925.

<sup>6</sup> Archiwum Diecezji Łomżyńskiej (ADŁ) Akta Ogólne (AO), Akta ks. Wincentego Bogackiego, bez sygn., Wspomnienia, cz. IV mps, s. 37.

<sup>7</sup> W. Jemielity, *Powstanie diecezji łomżyńskiej 1925-1975*, w: *Schematyzm jubileuszowy diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1975, s. 15nn.

można więc mówić o istnieniu „diecezji łomżyńskiej” już od 1918 r. Stąd też pod pojęciem diecezji łomżyńskiej będziemy rozumieć wprawdzie obszar zawarty w granicach z 1925 r., ale rozpatrywany od 1918 r.

Podstawową bazę źródłową omawianych zagadnień stanowiły materiały uzyskane z kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie, w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie oraz archiwach diecezjalnych w Łomży i w Ełku. Spośród źródeł drukowanych należy tu wymienić akty normatywne, takie jak listy i okólniki kolejnych biskupów łomżyńskich, spisy duchowieństwa, tzw. elenchusy<sup>8</sup>, sprawozdania i statuty organizacji społecznych oraz uchwały podejmowane na ogólnodiecezjalnych konferencjach dziekanów i konferencjach dekanalnych. Dokumenty te zawierają między innymi wiadomości na temat źródeł dochodów i ich wysokości oraz zasad eksploatacji majątkiem. Wśród opracowań na uwagę zasługują publikacje ks. prof. W. Jemielitego: *Powstanie diecezji łomżyńskiej (1925-1975)* („Schematyzm jubileuszowy diecezji łomżyńskiej”, Łomża 1975, s. 7-17), *Szkoły średnie i zawodowe w województwie białostockim w latach 1919-1939* (Łomża 1991) oraz *Zarys dziejów diecezji łomżyńskiej* („Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej” 49(1987), nr 2, s. 5-57). Zamieszczone są w nich bogate informacje dotyczących diecezji, duchowieństwa, duszpasterstwa oraz ludności. Wiele cennych uwag na temat dochodów oraz obciążeń finansowych duchowieństwa i Kościoła w Polsce zawiera publikacja J. Wisłockiego pt. *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*<sup>9</sup>

### Pensje państwowe

Podstawą uposażenia biskupów, pracowników konsystorza, dziekanów, kanoników i profesorów była pensja rządowa. Podobnie było w XIX wieku, gdyż diecezja sejneńska czyli augustowska nie posiadała majątków biskupich, kapitulnych i seminaryjnych. Ustalone w 1865 r. stawki pieniężne dla poszczególnych grup duchowieństwa przetrwały do początków okresu międzywojennego. Wynosiły one rocznie: dla biskupów ordynariuszy – 5000 rubli, dla biskupów pomocniczych – 900 rubli, dla prałatów – 357 rubli i dla kanoników – 300 rubli. Pensja dziekanów uzależniona była od liczby parafii w dekanacie. Po 1865 r. jako minimum ustalono im 150 rubli rocznie. Pracownikom konsystorza i profesorom seminarium wysokość płacy

<sup>8</sup> *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu augustoviensis 1914-1924; Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu łomżensis 1925; Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis łomżensis 1926-1939.*

<sup>9</sup> J. Wisłocki, *Uposażenie Kościoła i Duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*, Poznań 1981.

określał sam biskup, w zależności od spełnianej funkcji czy liczby przepracowanych godzin<sup>10</sup> W praktyce jednak nie zawsze wypłacano całe sumy, czasami zaś czyniono to z dużym opóźnieniem. Przykładowo w 1918 r. duchowieństwo diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej miało otrzymać 76 542 tys. rubli, a otrzymało tylko 10 238 tys. rubli<sup>11</sup> W dodatku wysokość przyznawanych dotacji – w związku z niepewną sytuacją finansową – ulegała ciągłym zmianom. Stabilizacja nastąpiła dopiero po podpisaniu konkordatu w 1925 r. Wtedy to ustalono, że „uposażenie kościelne będzie obliczane miesięcznie według miesięcznej mnożonej dla urzędników państwowych”<sup>12</sup> Według nowego sposobu naliczania biskupi diecezjalni otrzymywali 1 700 punktów oraz 600 złotych na utrzymanie kapelanów, powozów itd., biskupi pomocniczy – 1250 punktów, członkowie kapituł katedralnych i kolegiackich – po 600 punktów, profesorowie seminarium – 600 punktów, a urzędnicy kurii – 200 punktów<sup>13</sup> W przeliczeniu na pieniądze na przykład 600 punktów odnośnie do pensji kanoników i profesorów równało się 252 złote miesięcznie<sup>14</sup>

Dotacje rządowe otrzymywali również proboszczowie i wikariusze<sup>15</sup>, z tym że wysokość pensji proboszczów zależała od ustalonych w 1865 r. klas parafii. I tak proboszczowie I klasy pobierali 500 rubli rocznie, II klasy – 400 rubli i administratorzy – 300 rubli. Po ukończeniu 65 roku życia przysługiwał dodatkowo zasiłek w wysokości 100 rubli. Pensja wikariuszy etatowych była wszędzie jednakowa i wynosiła 150 rubli. Wikariusze nieetatowi, tzn. tacy, którzy nie zostali zatwierdzeni przez władze carskie, otrzymywali pensje od proboszczów lub parafii<sup>16</sup> Taki stan przetrwał do 1919 r. W tym roku bowiem Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ustaliło nowe

<sup>10</sup> Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sygn. 533, Uposażenie duchowieństwa w Małopolsce, w byłym zaborze rosyjskim, w byłym zaborze niemieckim 1918-1926, s. 521; W. Jemielity, *Zarys dziejów diecezji łomżyńskiej*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej” (RUŁKD), 49(1987), nr 2, s. 31n.

<sup>11</sup> Między innymi nic nie otrzymali prałaci i pracownicy konsystorza oraz profesorowie seminarium. Zob. AAN MWRiOP, sygn. 533, s. 520-522.

<sup>12</sup> S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 235; Jemielity, *Zarys dziejów*, s. 82.

<sup>13</sup> Jemielity, *Zarys dziejów*, s. 82n.

<sup>14</sup> Obliczanie wysokości dotacji polegało na pomnożeniu liczby punktów przez mnożnik, który w 1925 r. wynosił 0,43 zł. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej*, s. 231n.; Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej*, s. 138; Szal, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej*, s. 234n.

<sup>15</sup> Było tak od 1865 r., kiedy rząd carski w ramach represji popowstaniowych zabrał Kościołowi majątki ziemskie a w zamian przeznaczył duchowieństwu pensje. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 694; Jemielity, *Zarys dziejów*, s. 31n.

<sup>16</sup> Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 695; Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 213n.

stawki naliczania pensji. Wynosiły one: dla księży proboszczów I klasy – 90 mkp miesięcznie, II klasy – 72 mkp, III klasy – 54 mkp. Księża wikariusze mieli otrzymywać zaledwie 27 mkp miesięcznie<sup>17</sup> W 1925 r. zrezygnowano z podziału parafii na klasy a wprowadzono – podobnie jak to było w przypadku pracowników instytucji kościelnych – system punktów. Proboszczowie otrzymali 270 punktów, wikariusze zaś – 200 punktów. Po pomnożeniu za każdy punkt 0,43 złotego dawało to w 1925 r. pensję dla proboszcza w wysokości około 116 złotych, a dla wikariusza – 86 złotych. W latach 1927-1932 mnożnik punktów wzrósł o 10% w stosunku do 1925 r., po czym wrócił do poprzedniego poziomu. Pieniądze przeznaczone dla proboszczów i wikariuszy dzielono między poszczególne diecezje proporcjonalnie do dochodów uzyskiwanych w nich z ziemi beneficjalnej<sup>18</sup> Całą sumę przekazywano co miesiąc do kurii, gdzie następował jej podział. Problem sprawiedliwego rozdziału dotacji między poszczególne parafie narastał wraz z tworzeniem nowych parafii. Ministerstwo, zasłaniając się brakiem środków dokonywało wpłat na podstawie list etatowych ustalonych w 1925 r. Jeszcze inaczej było w przypadku parafii w Bali Kościelnej. Władze państwowe przez prawie dwanaście lat nie przyznawały tej parafii dotacji motywując to tym, że „przez dwa wieki car obsadzał tę parafię i jest to parafia unicka”<sup>19</sup> Chcąc zapełnić luki oraz zaradzić dość sporym dysproporcjom między parafiami, dziekani obradujący na kongregacji księży dziekanów w 1926 r. postanowili, że większe parafie część swoich pensji przekażą parafiom o małych dochodach<sup>20</sup>

Pensje państwowe dla katechetów czy księży kapelanów stanowiły podstawowe źródło ich utrzymania. Każdy ksiądz pozostający na etacie prefekta religii pobierał pensję równą pensji nauczyciela. Inni księża, proboszczowie i wikariusze jako nieetatowi nauczyciele religii opłacani byli zależnie od liczby wypracowanych godzin. W 1920 r. za godzinę lekcyjną liczono 240 marek, w 1926 r. ustalono 1,5 złotego, a w 1934 r. tylko 1 złoty za godzinę<sup>21</sup> Opuszczenie godzin nauki z powodu choroby duszpasterza, trwającej nie dłużej niż miesiąc, nie stanowiło podstawy do potrącenia

<sup>17</sup> L. Balicki, *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991, s. 144.

<sup>18</sup> Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 219.

<sup>19</sup> AAN MWRiOP, sygn. 459, Parafie – ogólne. Wykaz parafii 1926-1938, s. 328.

<sup>20</sup> Do parafii wymagających natychmiastowej pomocy zaliczono: Chlebiotki, Bronowo, Karolin, Borkowo, Leman, Dąbrówka, Hodyszewo, Klukowo, Mikaszówka, Pawłówka, Perstuń, Pietkowo, Rutka Tartak i Rygałówka. Zob. ADŁ AO, sygn. 74, Księga do zapisywania wizyt jeneralnych, dekanalnych, dekretów reformacji, ustaw pasterskich, rozporządzeń państwowych i innych tego rodzaju, które do ogłoszenia powierzają w Suwałkach 1899-1926, k. 128.

<sup>21</sup> ADŁ, [Akta różne] [nieuporządkowane], Nominacja księży prefektów. Rozporządzenie z 13 V 1920 r.; Łukomski, *Konkordat*, s. 123; „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” (WKDŁ), 9(1935), nr 11, s. 124.

z poborów. Za usprawiedliwioną uważano nieobecność księdza na lekcji spowodowaną eksportacją zwłok lub wyjazdem do chorego<sup>22</sup> W 1937 r. do pensji dołączono wynagrodzenie za nabożeństwa szkolne odprawiane w tych dniach, kiedy odbywała się nauka religii<sup>23</sup> Analogicznie wyglądała sprawa uposażenia kapelanów wojskowych. Księżom zatrudnionym na etacie kapela wojskowego przysługiwały pensje w wysokości pensji oficerskich i urzędników wojskowych<sup>24</sup> Kapelani pomocniczy natomiast otrzymywali pensje zależności od sprawowanej funkcji i posiadanego stopnia. W 1920 r. zarobki ich wynosiły około 250 mkp miesięcznie<sup>25</sup>, w 1932 r. – od 50 do 120 złotych za miesiąc<sup>26</sup>, a w 1938 r. – od 80 do 200 złotych za miesiąc<sup>27</sup>

### Emerytury

Kolejną grupę księży otrzymującą wynagrodzenie ze strony państwa stanowili emeryci. Przez prawie pierwsze trzy lata po odzyskaniu niepodległości emerytury otrzymywali tylko księża, którzy je pobierali jeszcze przed 1918 r., wszyscy inni – pretendujący do tego uposażenia – pobierali jedynie zasiłek osobisty<sup>28</sup> Wysokość dotacji była jednak zbyt mała, by mogła zapewnić tym księżom utrzymanie. W 1920 r. równa była ona 84 mkp za jeden miesiąc, dlatego też bp R. Jałbrzykowski kilkakrotnie zwracał się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o przyznanie większej kwoty na te cele oraz o systematyczne jej wypłacanie<sup>29</sup> Problem dotyczył również księży, którzy przyjęli obywatelstwo litewskie, ale nadal pozostawali w granicach polskich. Tym księżom emerytom nie przyznawano żadnych zasiłków, uzasadniając to posunięciem tym, że „przynależą do innego państwa”<sup>30</sup> Dopiero ustawa z 1921 r. uregulowała zasady prawne wypłacania emerytur. Uzależniała ona wysokość emerytury od pełnionych stanowisk

<sup>22</sup> W. Jemielity, *Religia w szkołach powszechnych na terenie diecezji łomżyńskiej w latach 1925-139*, „*Studia Teologiczne*” 8(1990), s. 192.

<sup>23</sup> WKDŁ 12(1938), nr 5, s. 105.

<sup>24</sup> U. Kraśnicka, *Organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego na terenie DOK III Grodno w latach 1921-1939*, „*Zeszyt Naukowy*” (Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku), 1998, z. 11, s. 64nn.

<sup>25</sup> Zob. Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie (CAW), Naczelny Dowódca Wojsk Polskich, sygn. I.301.16.88. Instrukcja, zarządzenia i przepisy w sprawach finansowych 1919-1939. Pensja kapelanów pomocniczych w 1920 r.

<sup>26</sup> CAW Gabinet Ministerstwa Spraw Wojskowych (GMSW), sygn. I.300.1.405, Biskup polowy do Ministerstwa Spraw Wojskowych. Warszawa 14.VII.1933; Wywiad z ks. J. Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999.

<sup>27</sup> CAW GMSW, sygn. I.300.I.405. Ks. J. Tomiak do bpa polowego. Pismo z 7 I 1938 r.

<sup>28</sup> AAN MWRiOP, sygn. 563, Emerytury i dary z łaski. Statystyka i imienne wykazy emerytur 1920-1939, s. 364.

<sup>29</sup> AAN MWRiOP, sygn. 533, s. 520-522.

<sup>30</sup> AAN MWRiOP, sygn. 563, s. 86.

i przepracowanych lat pracy. Poszczególnym grupom duchowieństwa przydzielono kategorie. I tak, księży biskupów zakwalifikowano do IV kategorii, profesorów seminarium i członków kapituł – VI, pracownikom kurii i proboszczom – VII, a wikariuszom – do IX kategorii<sup>31</sup> Zasady te zostały przyjęte, a następnie utrzymane przez konkordat. Wówczas to wyznaczono kwotę ryczałtową na świadczenia emerytalne<sup>32</sup> Wysokość świadczeń nie była duża i wynosiła przykładowo dla księży proboszczów od 80 do 130 złotych, a dla księży profesorów około 260 złotych. W przypadku księży proboszczów był to jeden z głównych powodów, dla których nie chcieli przejść na emeryturę<sup>33</sup> Początkowo w diecezji było 6 emerytów, następnie liczba ich powoli rosła, by 1938 r. wynieść 12<sup>34</sup> Musieli jednak długo czekać na przyznanie świadczeń emerytalnych. Odpowiednie wnioski w tej sprawie były przekazywane za pośrednictwem kurii do MWRiOP. Tam załatwiano je stopniowo według kolejności zgłoszeń i możliwości finansowych. Od 1936 r. przyjęto zasadę, by wnioski rozpatrywać według kolejności wyznaczonej wiekiem oczekujących na emeryturę<sup>35</sup>

Niezadowolające rozstrzygnięcie sprawy uposażenia emerytalnego z funduszy państwowych próbowano rozwiązać na szczeblu diecezjalnym z pomocą Kasy Emerytalnej Stowarzyszenia Księży „Unitas”<sup>36</sup>, powstałej

<sup>31</sup> „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (DzU RP) 1921, nr 70, poz. 466.

<sup>32</sup> AAN MWRiOP, sygn. 563, s. 364nn.

<sup>33</sup> Dla przykładu można przytoczyć jeden z wielu listów, jakie znajdują się w teczkach osobowych badanych księży, zawierający prośbę do biskupa o nie kierowanie na emeryturę. W 1931 r. proboszcz z Borkowa – ks. S. Jastrzębski – pisał: „[...]Udaję się z wielką prośbą do Waszej Eksceleńcji jako do Ojca, prosząc o przebaczenie, bo nie śmiem być osobiście. Zostałem wprowadzony w błąd przez księdza dziekana, który mi objaśnił, że wie z pewnością i otrzymał odpowiedź od Waszej Eksceleńcji, że emerytura księży proboszczów wynosi 280 zł. Tymczasem otrzymałem informacje z Kurii, że emerytura jest od 70 zł do 127 zł za miesiąc. Otrzymując emeryturę 70-80 zł – a pewnie z braku obecnie pieniędzy w skarbce państwa nie dadzą i tyle – nie miałbym utrzymania, tym bardziej, że intencji mszalnych nie ma i nie można ich z nikąd dostać [...]. Domu mieszkalnego nie mogę i nie jestem w stanie wykończyć. [...]. Wobec tego proszę bardzo grzecznie Waszą Eksceleńcję o cofnięcie emerytury, bo egzystencja moja byłaby nie do zniesienia [...]” ADŁ AO, Akta ks. Stanisława Jastrzębskiego. Ks. Stanisław Jastrzębski do bpa S. Łukomskiego. Borkowo 11 VII 1931 r.

<sup>34</sup> Nie wszyscy jednak z tej grupy otrzymywali pensje. W 1938 r. pobierało ją tylko 7 księży emerytów, w kwocie od 53 zł do 116 zł. Zob. AAN MWRiOP, sygn. 563. s. 275, 361.

<sup>35</sup> Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej*, s. 238n; Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej*, s. 148; Szal, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej*, s. 114n.

<sup>36</sup> Projekt utworzenia takiej kasy w diecezji łomżyńskiej powstał na posiedzeniu dziekanów we wrześniu 1927 r. Z braku jednak funduszy nie doszło wówczas do jej zorganizowania. Powołano jedynie fundusz emerytalny, mający na celu niesienie doraźnej pomocy księżom niezdolnym do pracy. Na jego czele stanęli ks. W. Błażewicz, ks. A. Misiewicz, ks. J. Ciesielski, ks. B. Gumowski i ks. A. Srzednicki. WKDŁ 1(1927), nr 12, s. 149.

w Łomży w 1932 r.<sup>37</sup> Kasa ta zobowiązała się wypłacać księżom emerytom, należącym do tego stowarzyszenia, dotacje miesięczne w wysokości około 100 złotych. Warunkiem otrzymania tego świadczenia było wpłacanie na konto kasy przez trzy lata 10% od dotacji państwowej oraz składki wpisowej jednorazowej w wysokości 50 złotych<sup>38</sup>

### Iura stolae

Głównym źródłem utrzymania duchowieństwa parafialnego były opłaty wiernych za posługi duchowe, tak zwane iura stolae. Wysokość ich uzależniona była w diecezji łomżyńskiej od sytuacji materialnej ludności, wymagań księży oraz od regionalnych tradycji<sup>39</sup> Pierwsze rozporządzenia kurialne w tych sprawach pochodzą z 1919 r. Wtedy to kuria diecezjalna sejneńska wydała ogólne normy, jakie księża powinni zachowywać przy ustalaniu wysokości opłat za poszczególne czynności religijne. Według tych rozporządzeń śluby, pogrzeby, egzekwie miały być podzielone na kilka klas z „oznaczoną płacą i wystawą” W dokumencie zaznaczono jednak, że nie można pobierać tych opłat w przypadku ludzi ubogich<sup>40</sup> Konkretnie jednak ustalenia stawek za poszczególne czynności religijne zlecono samym księżom, z tym że zatwierdzić je miał ostatecznie biskup ordynariusz. Przykładowo w dekanacie łomżyńskim podczas konferencji dekanalnej w marcu 1920 r. ustalono następujące taksy za poszczególne posługi duchowe: pogrzeby i śluby podzielono na trzy klasy, I klasa kosztowała od 300 do 600 mkp, II – 150-250, III – 50-150. Za egzekwie trzeba było zapłacić 50 mkp. W kwocie tej policzono opłatę dla organisty oraz 4 świece wokół katafalku. Poza tym zapowiedzi kosztowały 20 mkp, pozdrowienia roczne (zdrowaśki) – 30 mkp, poświęcenie pól – 200 mkp, a za każdy akt wydany z kancelarii parafialnej brano od 5 do 15 mkp<sup>41</sup> Podobnie było w pozostałych dekanatach. W późniejszych latach opłaty z iura stolae pobierano według cen zboża. I tak na przykład w 1929 r. za ślub, czy pogrzeb pobierano równą wartość od 1 do 4 kwintali pszenicy, za wyciągi z akt – od 0,5 do 1,5 kwintali

<sup>37</sup> *Regulamin Kasy Emerytalnej Stowarzyszenia Księży „Unitas” Diecezji Łomżyńskiej uchwalony na walnym zebraniu w 1932 r.*, Łomża 1933, s. 3-5.

<sup>38</sup> ADŁ AO, Akta ks. Franciszka Sokołowskiego, Biskup S. Łukomski do ks. F. Sokołowskiego. Łomża 18 IV 1939 r.; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999; Wywiad z ks. Kazimierzem Łupińskim (ur. 14 III 1914 r.). Łomża 1 III 1999; Wywiad z ks. Stanisławem Wierzbickim (ur. 5 XI 1912 r.). Łomża 22 V 1999.

<sup>39</sup> Jemieliły, *Zarys dziejów*, s. 32.

<sup>40</sup> ADŁ AO, sygn. 76, Odpisy rozporządzeń w Suwałkach 1899-1926. Kuria diecezjalna sejneńska do dziekanów i wicedziekanów. Sejny 1 V 1919 r.

<sup>41</sup> ADŁ AO, sygn. 74, k. 376.

pszenicy, a zapowiedzi średnio – od 0,5 do 3 kwintali pszenicy<sup>42</sup> Biskup S. Łukomski zastrzegł przy tym, że „przy pobieraniu tzw. iura stolae, rzeczy tak bardzo przykrej, lecz koniecznej wobec niedostatecznego uposażenia duchowieństwa i sług kościelnych, trzeba przestrzegać jak najdalej idącej roztropności i życzliwości dla interesanta”<sup>43</sup>

Wyjaśnienia wymaga jeszcze sprawa podziału opłat iura stolae między proboszczem i wikariuszem. W 1919 r. bp diecezjalny A. Karaś zaproponował, by relacje te dla całej diecezji ustalić w oparciu o istniejące już w dekanacie sejneńskim rozwiązania. Według ustalonej 13 czerwca 1918 r. tabeli opłat iura stolae dla dekanatu sejneńskiego, wikariusz otrzymywał 3 rs. za każdą egzekwię, 4 rs. – za każdy pogrzeb, a jeżeli brał udział osobiście w całym pogrzebie, to otrzymywał: 3 rs. za mszę św., 2 rs. – za eksportację na cmentarz, 2 rs. – za spotkanie zwłok dalej od kościoła, 5 rs. – za mowę pogrzebową. Jeżeli dwaj wikariusze uczestniczyli w pogrzebie razem z proboszczem albo bez proboszcza, to każdy z nich otrzymywał osobno te same stawki. Wikariusz zobowiązany był do błogosławienia małżeństw oraz odprawiania egzekwii. Za tę pierwszą czynność otrzymywał jedynie wynagrodzenie za odprawienie mszy św., wynoszące wówczas 3 rs.<sup>44</sup> Za rządów bpa S. Łukomskiego w 1927 r. powołano specjalną komisję, mającą za zadanie ustalić nowe zasady podziału iura stolae między proboszczem a wikariuszem<sup>45</sup> W wyniku pracy tej komisji został wypracowany nowy model podziału, który z małymi poprawkami przetrwał do końca okresu międzywojennego. Według nowych zasad iura stolae było dzielone na trzy części, z tego dwie części otrzymywał proboszcz, pozostałą zaś część wikariusz<sup>46</sup>

### Intencje mszalne

Na wysokość uposażenia duchowieństwa miały wpływ również ofiary związane z odprawieniem mszy św. Generalnie trzeba stwierdzić, że nie były one wysokie. Mimo to przez cały okres międzywojenny poszczególne parafie w diecezji borykały się z brakiem intencji. Przykładowo w parafii Turośl z około 3 200 wiernymi w 1931 r. ks. J. Bronowicz miał od 9 do 12 intencji

<sup>42</sup> AAN MWRiOP, sygn. 900, Podatki na rzecz Kościoła. Ustalenie taksy iura stolae 1921-1929, s. 23.

<sup>43</sup> WKDŁ 2(1928), nr 8, s. 132.

<sup>44</sup> ADŁ AO, sygn. 76, k. 60nn.

<sup>45</sup> W skład tej komisji weszli: ks. W. Błażewicz, ks. A. Misiewicz, ks. B. Gumowski, ks. J. Ciesielski oraz kanclerz kurii ks. A. Szrednicki. WKDŁ 1(1927), nr 12, s. 148.

<sup>46</sup> Archiwum Diecezjalne w Ełku (ADE), Akta Parafii (AP) Sejny 1922-1946, k. 78; KBwŁ. Teczki Personalne Księży (TPK), Teczka ks. Jana Żelaźnickiego. Ks. J. Żelaźnicki do biskupa S. Łukomskiego. Ostrołęka 8 VI 1934 r.

na miesiąc. Jeszcze gorszą sytuację pod tym względem miał proboszcz z Borkowa, który szacował, iż w całym roku miał niewiele więcej jak 40 intencji mszalnych<sup>47</sup> Wydaje się, że sytuacja taka była w całej diecezji. Potwierdza to również decyzja bpa R. Jałbrzykowskiego z 1922 r., zakazująca księżom i osobom świeckim „wywożenia, czy wysyłania stypendiów mszalnych z diecezji”<sup>48</sup> Przez cały okres międzywojenny wysokość ofiar za mszę św. wynosiła średnio około 2-3 złotych, czyli było to równe średniej płacy dziennej robotnika w fabryce<sup>49</sup>

### Kolęda

Dochody z kolędy dzielone były między księży w zależności od regionu diecezji. Na Suwalszczyźnie proboszczowie otrzymywali zboże i wszelkie prowizje, wikariusze natomiast krzyżowe pieniądze i inne rzeczy, np. ręczniki, wełnę, pasy itp. Tak było, gdy kolędował jedynie wikariusz<sup>50</sup> Jeżeli zaś kolędował także proboszcz, oddawał wikariuszowi tylko zebrane pieniądze<sup>51</sup> Podczas kolędy w całej diecezji księża rozprowadzali kartki do spowiedzi wielkanocnej, za co otrzymywali ofiary. W części łomżyńskiej połowa uzyskanych pieniędzy za kartki należała się wikariuszowi. Były to zazwyczaj główne dochody wikariusza z kolędy. Przykładowo w 1934 r. wikariusz z Nowogrodu otrzymywał 20 groszy za każdą rozprowadzoną kartkę, wikariusz z Radziłowa zaś 40 groszy<sup>52</sup>

### Ziemia

Pewien dochód duchowieństwo otrzymywało również z posiadanych gruntów ornych, pastwisk, łąk i lasów. Nie był on duży, gdyż władze carskie w 1865 r. zabrały duchowieństwu ziemię parafialną, domy, budynki gospodarcze, inwentarz oraz zapisy w bankach. Pozostawiono jedynie po

<sup>47</sup> ADŁ AO, Akta ks. Stanisława Jastrzębskiego. List z 11 VII 1931 r.

<sup>48</sup> ADŁ AO, sygn. 73, k. 173.

<sup>49</sup> ADŁ AO, sygn. 76, k. 60; ADŁ AO, sygn. 74, k. 376; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999; Wywiad z ks. Kazimierzem Łupińskim (ur. 14 III 1914 r.). Łomża 1 III 1999; Wywiad z ks. Stanisławem Wierzbiickim (ur. 5 XI 1912 r.). Łomża 22 V 1999.

<sup>50</sup> W okresie międzywojennym w diecezji łomżyńskiej był zwyczaj, że po kolędzie chodzili z reguły wikariusze. Wywiad z ks. Mieczysławem Daniłowiczem (ur. 14 X 1909 r.). Studzieniczna 20 I 2000; Wywiad z ks. Józefem Biernackim. Łomża 11.II.1999; Wywiad z ks. Bronisławem Ksepką. Suwałki 21 I 2000; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999.

<sup>51</sup> ADŁ AO, sygn. 74, k. 152.

<sup>52</sup> Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku (WAPB) Urząd Wojewódzki w Białymstoku 1920-1939 [1918-1919] (UWB), sygn. 77, Miesięczne sprawozdania sytuacyjne z zakresu spraw społeczno-politycznych i narodowych 1934, k. 32; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999.

sześć morgów ziemi, sprzęty domowe, pojazd, wóz z uprzężą, parę koni, dwie krowy i do dziesięciu owiec<sup>53</sup> Taki stan przetrwał do okresu międzywojennego. We wrześniu 1919 r. – na jednej z pierwszych konferencji księży dziekanów z części diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej wchodzącej w skład Rzeczypospolitej – uchwalono, że każdy proboszcz powinien prowadzić kilku morgowe gospodarstwo, aby mógł „przyzwoicie utrzymać i prowadzić swój dom i parafię”<sup>54</sup> Rozwiązania prawne jednak w tej sprawie przyniósł dopiero konkordat z 1925 r., który przewidywał przydzielenie parafiom po kilkanaście hektarów<sup>55</sup> W praktyce nie wszystkie parafie miały ziemię. W sumie w 1938 r. diecezja łomżyńska posiadała 432,1 ha ziemi oraz 151 ha ziemi gruntów pounickich<sup>56</sup> Ziemię posiadało jedynie 35 parafii oraz seminarium duchowne (por. tabela 1). Wydaje się, że dochody z tak niedużej ilości pól nie mogły być wielkie, tym bardziej że do prowadzenia gospodarstwa trzeba było zatrudniać siły najemne.

Tabela 1. **Wykaz ziemi posiadanej w diecezji łomżyńskiej w 1938 r.**

Grunty diecezjalne		Grunty pounickie	
Parafia	obszar w ha	Parafia	obszar w ha
Adamowicze	13,2	Augustów	8,7
Andrzejewo	8,6	Balla Kościelna	42,3
Augustów	3	Hołynka	13,6
Bakałarzewo	10,6	Lipsk	14,9
Bargłów	11,7	Łabno	20
Borkowo	1,3	Perstuń	13,1
Filipów	12,3	Rygałówka	15,6
Jaminy	3,7	Teolin	8,1
Janówka	7,6	Wysokie Mazowieckie	14,3
Jasienica	9,5		
Jeleniewo	15		
Karolin	13,9		

<sup>53</sup> W. Jemielity, *Upaństwowienie majątków kościelnych w powiatach łomżyńskim i mazowieckim po powstaniu styczniowym*, „Studia Łomżyńskie”, 5(1995), s. 8n.

<sup>54</sup> ADŁ AO, sygn. 74, k. 375.

<sup>55</sup> Łukomski, *Konkordat*, s. 234-239; „Życie Katolickie”, 1(1925), nr 4, s. 5.

<sup>56</sup> Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG) Archiwum Prymasa Polski I (APP I), sygn. 4/1, Konkordat Stolicy Apostolskiej z Rzeczypospolitą Polską 1930-1939, vol. III, k. 113n.

Kołaki	1,2		
Krasnopol	11,4		
Krasnybór	8,8		
Lubotyń	9		
Łomża	12,4		
Łosewo	10		
Mały Płock	0,7		
Miastkowo	7,3		
Nowogród	10,8		
Ostrołęka	7,8		
Pawłówka	13		
Piątnica	10		
Puchały	1,3		
Raczki	12,3		
Romany	2		
Rutka Tartak	2		
Studzienniczna	2,7		
Szczebra	6,7		
Sztabin	11,5		
Wąsosz	2,9		
Wigry	9,9		
Zaremby Kościelne	8,7		
Zuzela	7,2		
Seminarium Duchowne	150		
Razem	432,1	Razem	151

Źródło: AAG APP I, sygn. 4/1, k. 113n.

### **Uposażenie studentów oraz księży wymagających długoterminowych leczeń**

Warto też zwrócić uwagę na uposażenie księży studentów oraz księży wymagających długoterminowych leczeń. W pierwszym wypadku każdy kapłan diecezji łomżyńskiej idący na studia krajowe miał zagwarantowaną pensję równą wysokości pensji wikariusza. Poza tym przydzielano mu

mieszkanie wraz z utrzymaniem na jednej z parafii w diecezji<sup>57</sup> Księża studiujący za granicą otrzymywali stypendium w walucie danego kraju oraz pieniądze na przejazdy<sup>58</sup> O wiele gorszą sytuację mieli księża chorzy. Otrzymywali jedynie zasiłek – początkowo z Funduszu Chorych Księży, a od 1932 r. – z Kasy Emerytalnej „Unitas”<sup>59</sup> Dotacje te były wypłacane nieregularnie, a ich średnia w 1932 r. wynosiła przykładowo 120 złotych. Nie pokrywało to w niektórych przypadkach nawet kosztów leczenia. Przykładowo ks. M. Arasimowicz (chory na dyfteryt, zapalenie płuc itp.) ze względu na niewystarczalność środków finansowych ostatnie lata spędził w przytułku dla biednych u braci albertynów w Krakowie.<sup>60</sup> Wielu księży wymagających długoterminowego leczenia, szukając środków do życia, często obejmowali stanowiska kapelanów szpitali czy domów zakonnych.

### Sprawy bytowe

Wyjaśnienia wymaga jeszcze problem związany z mieszkaniem i wyżywieniem księży. Duchowni pracujący w duszpasterstwie parafialnym mieszkali na plebaniach lub wikariatach, które niekiedy mieściły się w jednym budynku. Nie musieli więc wynajmować lokali, a w związku z tym ponosić kosztów wynajmu. Płacili natomiast wydatki związane z użytkowaniem. Zadaniem proboszcza było zapewnić wikariuszowi wikt i mieszkanie<sup>61</sup> Wydaje się, że większość plebanii i wikariatów posiadała dobre warunki lokalowe. Trzeba zaznaczyć, że w okresie międzywojennym zostało wybudowanych 25 nowych plebanii, a wiele otrzymało kapitalny remont<sup>62</sup> (por. tabela 2). Podnosiło to znacznie standard życia duchowieństwa. Zdarzały się jednak plebanie w opłakanym stanie. Przykładowo w 1937 r. z parafii Drozdowo biskup odwołał wikariusza z powodu „dużej wilgotności” na wikariacie<sup>63</sup> W tym kontekście trzeba też wspomnieć o sprawie umeblowania wikariatów. Do 1933 r. w diecezji łomżyńskiej wikariusze

<sup>57</sup> KBwŁ TPK, Teczka ks. Stanisława Miklaszewicza. Nominacja z 3 VIII 1937 r., KBwŁ TPK, Teczka ks. Józefa Wądołowskiego. Nominacja z 22 VII 1931 r.

<sup>58</sup> W przypadku ks. J. Śliwowskiego było to 400 lirów miesięcznie. KBwŁ TPK, Teczka ks. Jana Śliwowskiego. List ks. J. Śliwowskiego do biskupa S. Łukomskiego z 19 X 1933 r.; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999.

<sup>59</sup> *Regulamin Kasy Emerytalnej Stowarzyszenia Księży „Unitas”*, s. 3n.

<sup>60</sup> Zob. ADŁ AO, Akta ks. Marceliego Arasimowicza. Korespondencja ojców albertynów do biskupa łomżyńskiego. Kraków 12 XI 1936 r. i odwrotnie z 17 XI 1936 r.

<sup>61</sup> ADŁ AO, sygn. 76, k. 61.

<sup>62</sup> Według obliczeń autora remont przeprowadzono w blisko 45 plebaniach. Dane opracowano na podstawie kartoteki osobowej.

<sup>63</sup> ADŁ AO, Akta ks. Antoniego Mielnickiego. Biskup S. Łukomski do ks. A. Mielnickiego. Łomża 30 III 1937 r.

nabywali własnym sumptem meble i wyposażenie do swoich mieszkań<sup>64</sup> Biskup S. Łukomski uważał, że „jest to praktyka zła i należy ją zmienić” W tym celu wydał dekret, w którym nakazywał księżom proboszczom zadbanie o wyposażenie mieszkania dla księży wikariuszy. Chodziło tu przede wszystkim o łóżko, stół, krzesła, szafę i umywalnię<sup>65</sup> Faktycznie jednak do końca okresu międzywojennego wiele wikariatów nie posiadało wymaganego umeblowania<sup>66</sup>

**Tabela 2. Nowe plebanie wybudowane w diecezji łomżyńskiej 1918-1939 (dane niepełne)**

Parafia	Ksiądz kierujący	Czas	Materiał
Becejły	A. Leśniewski	1926	murowana
Dąbrówka Kościelna	F. Sokołowski	1913-1924	murowana
Dobry Las	W. Budrewicz	1920	drewniana
Jabłonka	A. Moczydłowski	1918-1919	drewniana
Jabłoń	A. Kruszewski	1932	murowana
Kaletnik	F. Girdowski	1920	drewniana
Klukowo	K. Staniszewski	1932-1936	murowana
Krasnybór	A. Drozd	1939	murowana
Kuzie	J. Śledziński	1925	drewniana
Lachowo	A. Pogorzelski	1920	murowana
Lipsk	A. Kuklewicz	1924	drewniana
Łapy	B. Gumowski	1920	drewniana
Łomża	S. Rostkowski	1927-1928	murowana
Monkinie	sami ludzie	1925	drewniana
Niedźwiadna	J. Pęski	1938	murowana
Nur	L. Wiśniewski	1929	drewniana

<sup>64</sup> Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 IX 1907 r.). Łomża 11 II 1999; Wywiad z ks. Kazimierzem Łupińskim (ur. 14 III 1914 r.). Łomża 1 III 1999; Wywiad z ks. Stanisławem Wierzbickim (ur. 5 XI 1912 r.). Łomża 22 V 1999.

<sup>65</sup> WKDŁ 7(1933), nr 4, 53n.

<sup>66</sup> Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 II 1907 r.). Łomża 11 II 1999; Wywiad z ks. Bronisławem Ksepką (ur. 8 X 1909 r.). Suwałki 21 I 2000; Wywiad z ks. Mieczysławem Daniłowiczem (ur. 14 X 1909 r.). Studzianka 20 I 2000.

Piekuty	T. Dąbrowski	1922	murowana
Podżyliny	S. Szczęsłowicz	1926	drewniana
Puchały	B. Taładzewicz	1937-1939	murowana
Rajgród	J. Radwański	1935-1936	murowana
Rosochate	R. Modzolewski	1931	drewniana
Rygałówka	J. Kondracki	1920	drewniana
Smolniki	S. Makiel	1919	drewniana
Zalas	J. Żelaźnicki	1937-1939	murowana
Złotoria	J. Nowosadko	1920	murowana

Źródło: Kartoteka opracowana przez autora.

### Obciążenia finansowe duchowieństwa

Jednym z głównych obciążeń finansowych jakie duchowni ponosili w okresie międzywojennym były koszty związane z budową i utrzymaniem nieruchomości. Okres niewoli narodowej<sup>67</sup>, jak również działania wojenne połączone z grabieżczą polityką zaborców spowodowały, że w chwili odzyskania niepodległości wiele świątyń było zniszczonych i wymagało natychmiastowych remontów i renowacji. Wprawdzie ukaz carski z 1905 r. dawał księżom większą możliwość takich działań, niemniej jednak władze rosyjskie skutecznie utrudniały realizację podejmowanych inwestycji<sup>68</sup>. W związku z tym duchowieństwo łomżyńskie u progu okresu międzywojennego stanęło przed koniecznością podjęcia budowy nowych świątyń i odbudowy starych. Było to wręcz konieczne, gdyż brak kościołów powodował spore utrudnienia w pracy duszpasterskiej. W samej tylko byłej guberni łomżyńskiej całkowicie zniszczonych było 12 kościołów, a wiele wymagało sporych remontów<sup>69</sup>. Warto zaznaczyć, że władze II Rzeczypospolitej stwarzały dogodne warunki takim inwestycjom, zwłaszcza zaraz po wojnie. Przykładowo w latach 1918-1921 rząd polski przeznaczył z budżetu państwa połowę sumy potrzebnej na odbudowanie zniszczonych

<sup>67</sup> Już 1817 r. wydano w Królestwie Polskim rozporządzenia uzależniające od władz państwowych nie tylko erekcję nowych parafii i kościołów, ale także odbudowę czy naprawę zniszczonych świątyń. D. Olszewski, *Funkcje społeczno-kulturalne polskiej parafii na przełomie XIX i XX wieku*, red. J. Żiółek, Lublin 1997, s. 13n., 20.

<sup>68</sup> Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 669, 697, 701.

<sup>69</sup> AAN MWRiOP, sygn. 692, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych 1929-1937, s. 33.

przez wojnę kościołów i plebanii oraz udzielał długoterminowych preferencyjnych kredytów<sup>70</sup> Nic więc dziwnego, że w pierwszych latach powojennych duchowieństwo łomżyńskie prowadziło wiele takich inwestycji (por. tabela 3).

Sytuacja prawna budownictwa kościelnego ustabilizowała się z chwilą podpisania konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą w 1925 r. Zgodnie z art. XIV tegoż konkordatu państwo polskie zapewniało swobodę budownictwa sakralnego, Kościół natomiast zobowiązywał się przestrzegać państwowych przepisów budowlanych i konserwatorskich<sup>71</sup> W myśl tego artykułu bp S. Łukomski w 1927 r. wydał rozporządzenie, w którym nakazywał wszystkim księżom prowadzącym jakąkolwiek budowę, aby zgłosili się wcześniej do kurii w celu uzyskania odpowiedniego pozwolenia od władz duchownych<sup>72</sup> Ważnym wydarzeniem w kwestii budownictwa sakralnego było także zarządzenia ministra WRiOP z 19 grudnia 1925 r., w którym powoływał on komisję mieszaną ochrony zabytków i sztuki kościelnej<sup>73</sup> Każdą taką diecezjalną komisję ustanawiał biskup w porozumieniu z ministrem WRiOP<sup>74</sup> Od 1928 r. komisje mieszane świecko-duchowne miały być powoływane wyłącznie przez ministra WRiOP, co było przyczyną wielu zadrażnień między stronami<sup>75</sup>

**Tabela 3. Budownictwo sakralne na terenie diecezji łomżyńskiej w latach 1918-1939**

Kościół – parafia	Czas budowy, materiał (murowany – m. / drewniany – d)	Ksiądz kierujący budową
Bakałarzewo	1930-1936 m.	ks. J. Łosiewski (1930-1935), ks. R. Jałbrzykowski (1935-1936)
Balla Kościelna	1936-1937 m.	ks. A. Barszczewski
Becejły	1929-1937 m.	ks. A. Leśniewski (1929-1934), ks. J. Kapel (1934-1937)
Borkowo	1923-1932 m.	ks. J. Łosiewski (1923-1926), ks. S. Jastrzębski (1926-1932),

<sup>70</sup> ADŁ AO, sygn. 73, k. 173; „Gazeta Łomżyńska”, 1(1919/1920), nr 38, s. 4.

<sup>71</sup> H. E. Wyczawski, *Sytuacja prawna Kościoła katolickiego*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t.2, cz. 2, Poznań-Warszawa 1979, s. 16.

<sup>72</sup> WKDŁ 1(1927), nr 4, s. 45.

<sup>73</sup> DzU RP 1925, nr 6, poz. 35.

<sup>74</sup> Łukomski, *Konkordat*, s. 135.

<sup>75</sup> AAN MWRiOP, sygn. 693, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych, s 231; Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 63n.

Bronowo	1919-1920 m./d.	ks. J. Bronowicz
Burzyn	1917-1918 d.	ks. S. Koćmierowski
Chlebotki	1922 (kaplica) d.	ks. K. Średnicki
	1937-1962 m.	ks. A. Foltyn (1937-1939)
Czarnia	1921 d.	wybudowano staraniem mieszkańców wsi Brzozowej i Czarni, a patronował temu ks. D. Szwedas, ówczesny prob. z Lipnik
Dobrylas	1919-1920 d.	ks. W. Budrewicz
Dobrzyjałowo	1918-1924 m.	ks. P. Rogowski
Filipów	1923-1926 m.	ks. S. Dąbrowski
Grabowo	1937 (wybudowano prezbiterium i rozbudowano kościół) m.	ks. J. Bronowicz
Hodyszewo	1931-1949 m.	ks. M. Dąbrowski (1931-1939)
Jedwabne	1926-1935 m.	ks. A. Gawędzki (1926-1930), ks. M. Szumowski (1930-1935)
Jelonki	1918-1920 d.	ks. D. Prusiński (d. płocka)
Kaletnik	1929-1939 m.	ks. P. Brzózka (1929-1933), ks. J. Moroz (1933-1935), ks. J. Krzewski (1935-1939)
Kapice	1918-1919 (kaplica) d.	ks. A. Żewis
Karolin	1930 (kościół przebudowany z cerkwi) m.	ks. A. Drozd
Klukowo	1919-1920 (kościół przerobiony z kaplicy cmentarnej) m.	ks. W. Ramotowski
Kozioł	1938 d.	ks. W. Będowski
Krasnybór	1918-1920 (generalny remont i budowa wieży) m.	ks. K. Szejmis (1918-1919), ks. K. Marcinanis (1920)
Kulesze Kościelne	1918-1926 m.	ks. W. Jonkajtys
Kuzie	1922 d.	ks. M. Dąbrowski
Leman	1923-1928 d	ks. Cz. Dziondziak
Lipsk	1921-1925 m. (prawie całkowicie odbudowany)	ks. A. Kuklewicz
Łapy (pw. św. Piotra i Pawła)	1918-1927 m.	ks. B. Gumowski (1918-1923), ks. F. Haraburda (1923-1927)

Łomża (pw. Trójcy Świętej)	1918-1939 m.	patronowali poszczególni księża kapelani siostr benedyktynek
Łosewo	1918 m./d.	ks. M. Dąbrowski
Mały Płock	1918-1921 m.	ks. M. Gawialis (1918-1923), ks. F. Łapiński (1923)
Monkinie	1922-1924 d.	wybudowano staraniem mieszkańców, patronował ks. F. Łapiński
Myszyniec	1919-1922 m.	ks. F. Karwacki 1919, ks. F. Kuligowski (1919-1922) (obaj d. płocka)
Nowogród	1922-1926 m.	ks. W. Supiński
Osowiec	1919 d.	ks. F. Łuba
Ostrołęka (pw. Nawiedzenia NMP)	1930 (rozbudowany) m.	ks. E. Walter
Pawłówka	1923 (kościół przewieziono i postawiono z Teolina) d.	ks. F. Sokołowski
Piątnica	1927-1938 m.	ks. M. Myszczyński 1927, ks. Z. Skarzyński (1927-1938)
Piekuty	1918 (kaplica) d.	ks. T. Dąbrowski
	1937-1971 m.	ks. R. Modzelewski (1937-1939)
Pińczykowo (par. Rajgród)	1922 d.	ks. H. Tyszka
Podzyliny	1926 d.	ks. S. Szczęsnowicz
Pruska (Wólka Karwowska)	1937-1939 d.	ks. J. Jarnicki
Przechody	1932-1935 (kaplica) m.	ks. J. Murawski (1932-1934), ks. I. Tuziński (1934-1935)
Przytuły	1922 (kaplica) m.	wybudowana z inicjatywy dziedziczki H. Grochowskiej, pod patronatem ks. S. Sulińskiego, prob. z Rzekunia
Raczki	1934 (dobudowa kaplic bocznych) m.	ks. W. Bałukiewicz
Rajgród	1919-1921 m. (prawie całkowicie odbudowany)	ks. H. Tyszka
Rutka Tartak	1925 d.	ks. J. Przekop
Rzekuń	1918-1921 m.	ks. S. Żebrowski (1918-1920) (d. płocka), ks. S. Suliński (1920-1922)
Smolniki	1920-1924 d.	ks. J. Makiel

Teolin	1923 (kaplica) d.	ks. P Kotlewski
	1936-1939 m.	ks. J. Perkowski
Zbójna	1922-1923 m.	ks. A. Witkowski
Złotoria	1919-1931 d.	ks. J. Nowosadko (1919-1925), ks. J. Olszak (1925-1931)
Wąsewo	1912-1922 m.	ks. B. Włostowski
Wigry	1925-1933 m.	ks. T. Dąbrowski

Źródło: *Elenchus cleri... dioecesis seinensis seu augustoviensis 1920-1924*; *Elenchus cleri... dioecesis seinensis seu łomżensis 1925*; *Elenchus cleri... dioecesis łomżensis 1926-1939*; *Rocznik Diecezji łomżyńskiej 1985*, Łomża 1985; Kartoteka personalna sporządzona przez autora.

Większość nowych obiektów kościelnych w diecezji łomżyńskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego była budowana z cegły (30). Wydaje się, że duży wpływ na to miało wydzierżawienie przez bpa R. Jałbrzykowskiego na początku lat dwudziestych fabryki cegieł, która zaopatrywała w dachówkę i cegłę prawie wszystkie parafie w diecezji<sup>76</sup>. W przypadku ośrodków niewielkich i biedniejszych stawiano kościoły z drewna (18). Było to głównie w Puszczy Kurpiowskiej i na Pojezierzu Suwalsko-Mazurskim, gdzie budulec ten pozyskiwano stosunkowo łatwo i tanio (por. tabela 3). Warto też wspomnieć, że księża diecezji łomżyńskiej mieli w zwyczaju – przed rozpoczęciem budowy nowego kościoła – przeprowadzać kilkudniowe rekolekcje parafialne, by w ten sposób prosić Boga o błogosławieństwo na czekającą ich pracę<sup>77</sup>.

Z przeprowadzonej kwerendy wynika, że w zdecydowanej większości parafii księża proboszczowie prowadzili prace budowlane i remontowe w powierzonych sobie obiektach sakralnych. Na 134 parafie znajdujące się w diecezji łomżyńskiej prawie 50 wybudowało nowe kościoły, a drugie tyle kościołów zostało w znacznym stopniu wyremontowanych. Niektórzy księża zapisali się w historii diecezji jako budowniczości kilku kościołów. Spośród nich na uwagę zasługują między innymi: ks. M. Dąbrowski, który kierował pracami budowlanymi przy kościołach w Hodyszewie, Kuziach i Łosewie<sup>78</sup>,

<sup>76</sup> „Wiadomości Archidiecezji Wileńskiej”, 1(1927), nr 24, s. 340.

<sup>77</sup> ŻiP 1(1924), nr 53, s. 3.

<sup>78</sup> WAPB Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego w latach 1867-1918, sygn. 124, k. 1-7; ADŁ AO, Akta ks. Marcjana Dąbrowskiego. Życiorys z 1938 r.

ks. T. Dąbrowski (Piekuty i Wigry)<sup>79</sup>, ks. J. Łosiewski (Bakałarzewo i Borkowo)<sup>80</sup> oraz ks. J. Bronowicz (Bronowo i Grabowo)<sup>81</sup>

Wysokość uposażenia pomniejszana była przez różnego rodzaju podatki, jakie duchowni płacili w okresie międzywojennym, zarówno na rzecz Kościoła, jak i państwa polskiego. Wspomnieć tu należy przede wszystkim o podatku beneficjalnym i dochodowym<sup>82</sup>. Pierwszy z nich – podatek beneficjalny – duchowni płacili na rzecz diecezji, głównie na utrzymanie kurii biskupiej, katedry i kapituł oraz seminarium duchownego. W początkowym okresie funkcjonowania diecezji uiszczali go tylko proboszczowie. Wynosił on 5 groszy za każdego parafianina (płacone w ratach kwartalnych), 50 groszy za każdy wpis do księgi chrztów (przekazywane co miesiąc) oraz 1-2 złoty za każdy wpis do księgi ślubów i zgonów<sup>83</sup>. W marcu 1927 r. na konferencji księży dziekanów zreformowano dotychczasowy system opodatkowania duchowieństwa i wprowadzono nowy. Ustalono wówczas, że na utrzymanie kurii biskupiej będą szły pieniądze od powierzania probostw, zawierania umów dzierżawczych itp. oraz czynności kurialnych, natomiast na utrzymanie katedry, kapituł, seminarium duchownego i innych instytucji kościelnych księża będą płacić kwotę równoważną 5 % od uzyskanych dochodów<sup>84</sup>.

Kapłani płacili także podatek dochodowy. Został on wprowadzony ustawą z dnia 1 stycznia 1925 r.<sup>85</sup> i obowiązywał oprócz świeckich wszystkich duchownych z wyjątkiem emerytów. Sposób regulowania tego podatku nie był jednakowy dla wszystkich. Duchowni, będący na etatach państwowych, samorządowych, czy instytucji prywatnych, opłacali go przy otrzymywaniu poborów miesięcznych za swą pracę, inni zaś kapłani np. proboszczowie czy wikariusze opłacali go w roku następnym kalendarzowym. W tym celu na początku każdego roku składali zeznania o dochodzie osiągniętym w poprzednim roku. Warto dodać, że od tego podatku księża mogli sobie odliczyć sumy wydane na wydatki związane ze sprawowaniem czynności duszpasterskich (wyjazdy do chorych, wizytacje szkolne i dziekańskie, misje, odpusty, konferencje księży, wydatki związane wezwaniem władzy świeckiej lub duchownej, wyjazdy na lekcje religii, rekolekcje,

<sup>79</sup> ADŁ AO, Akta ks. Teofila Dąbrowskiego. Karta rejestracyjna z 8 VII 1929 r.

<sup>80</sup> ADE, AP Bakałarzewo 1922-1947, k. 76; *Elenchus cleri... dioecesis seinensis seu augustoviensis 1920-1924*.

<sup>81</sup> ADŁ AO, Akta ks. Jana Bronowicza. Karta rejestracyjna z 1 I 1928; „Sprawa Katolicka”, 4(1938), nr 4, s. 11.

<sup>82</sup> Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 279-302; „Wiadomości dla Duchowieństwa. Organ Związku Unitas”, 12(1925), nr 6, s. 6-14.

<sup>83</sup> WKDŁ 1(1927), nr 1, s. 1-3.

<sup>84</sup> WKDŁ 1(1927), nr 5, s. 54-55; Wywiad z ks. Józefem Biernackim (ur. 27 II 1907 r.). Łomża 11 II 1999.

<sup>85</sup> DzU RP 1925, nr 58, poz. 411.

utrzymanie kancelarii i wikariuszy). Od pozostałej sumy urząd skarbowy wyznaczał podatek zasadniczy. Do podatku zasadniczego dochodziła jeszcze zwyczajka w kwocie 20 % w myśl art. 26 ustawy o podatku dochodowym. Od tej jednak zwyczajki 20 % wolni byli ci duchowni, którzy mieli na utrzymaniu bliskich członków rodziny (rodziców, rodzeństwo i ich dzieci)<sup>86</sup>

Obok podatku beneficjalnego i dochodowego kapłani zobowiązani byli także do ponoszenia świadczeń na rzecz ogólnopolskich jednostek organizacyjnych. W odrodzonej Polsce powstała potrzeba odbywania okresowych spotkań biskupów. Były to zjazdy: metropolitów, później ordynariuszy, którzy zapraszali na nie także i innych biskupów do czasu, aż zaczęła się wykształcać organizacja Konferencji Episkopatu Polski. Po 1925 r. działała Komisja Papieska, która w praktyce życia kościelnego posiadała jakby charakter komisji episkopatu. W celu usprawnienia działania Konferencji i ułatwienia pracy Komisji Papieskiej powołano do życia Biuro Episkopatu. Biuro było utrzymywane ze składek wszystkich diecezji, które przesyłały na jego konto po 100 zł miesięcznie. Składki w wysokości 25 zł miesięcznie przesyłały diecezje na pensję dla kapelana Związku Harcerstwa Polskiego. Większym obciążeniem finansowym diecezji były wpłaty na utrzymanie Katolickiej Agencji Prasowej (350 zł na miesiąc) oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (800 zł na miesiąc)<sup>87</sup> Na pokrycie tych wydatków Kuria Biskupia w Łomży ustalala określony podatek. Przykładowo w 1919 r. wynosił on 1,5 rubla<sup>88</sup>, a w 1927 r. 1 złoty od każdego wiernego<sup>89</sup>

Do najbardziej znanych świadczeń kościołów regionalnych na rzecz Stolicy Apostolskiej należy świętopietrze zwane też w Polsce denarem lub groszem św. Piotra, albo składką na Ojca Świętego. Ofiara ta zanikła w Polsce po 1556 r. jako obowiązkowa przekształcając się w dobrowolną<sup>90</sup> W odrodzonej Polsce ordynariusze zarządzali składkę na ten cel we wszystkich kościołach w Polsce w dniu św. Piotra i Pawła (29 VI) oraz w pierwszy dzień świąt Bożego Narodzenia (25 XII). W diecezji łomżyńskiej wysokość zebranych składek zamieszczano na łamach „Wiadomości Kościelnych Diecezji Łomżyńskiej” Przykładowo w 1930 r. przekazano Stolicy Apostolskiej około 3300 zł, w 1933 r. – 4600 zł, a w 1935 r. – 3000 zł<sup>91</sup>

<sup>86</sup> Zob. Łukomski, *Konkordat*, s. 139nn.

<sup>87</sup> Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 282.

<sup>88</sup> ADŁ AO, sygn. 73, k. 172.

<sup>89</sup> WKDŁ 1(1927), nr 12, s. 148.

<sup>90</sup> F. Pasternak, *Urzędy i beneficja kościelne, majątek kościelny*, Warszawa 1970, s. 252n.

<sup>91</sup> WKDŁ 4(1930), nr 6, s. 127; 7(1933), nr 8, s. 92; 9(1935), nr 11, s. 142.

Również dobrowolny charakter miały inne składki przesyłane do Watykanu, które chociaż posiadały różne nazwy były kierowane na akcje misyjne. We wszystkich kościołach w Polsce zbierano datki na Grób Pański, na katechistów, na misje, na propagandę wiary. Zbierano także na duszpasterstwo zagraniczne, a pieniądze na ten cel były przekazywane do różnych ośrodków za granicą. Warto przy tym wspomnieć, iż wielu księży łomżyńskich należało do Związku Misyjnego Duchowieństwa<sup>92</sup>. Organizacja ta zajmowała się między innymi propagowaniem oraz wspieraniem dzieł misyjnych. Ponadto członkowie związku byli zobowiązani do płacenia składek w wysokości 5 zł rocznie<sup>93</sup>. I tak na przykład w 1936 r. ze składek tych zebrano około 1500 zł<sup>94</sup>.

Księża ponosili także koszty związane z ubezpieczeniem osobowym i rzeczowym. W diecezji łomżyńskiej duchowni ubezpieczali się sami w różnych towarzystwach ubezpieczeniowych, płacąc dość wysokie składki. Były to głównie ubezpieczenia na wypadek choroby i śmierci. Przykładowo w 1938 r. ks. A. Gawędzki, proboszcz i dziekan z Grajewa, opłacał składkę ubezpieczeniową w wysokości 300 zł rocznie<sup>95</sup>, zaś ks. W. Chojnowski, proboszcz i dziekan z Augustowa – 250 zł rocznie<sup>96</sup>. W sprawie ubezpieczeń rzeczowych biskupi na konferencji w dniach 2-5 marca 1926 r. podjęli uchwałę o obowiązku ubezpieczenia od ognia kościołów i innych zabudowań kościelnych. Na ten cel miała być przeznaczana część ofiar zbieranych na tace w kościołach oraz składki wiernych, których wysokość i rozkład miły być uchwalane przez rady parafialne<sup>97</sup>.

### Zakończenie

W zaprezentowanym artykule omówione zostało uposażenie duchowieństwa łomżyńskiego na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego. Zwrócono w nim głównie uwagę na źródła dochodu i ich wysokość oraz zasady eksploatacji majątku. W skład uposażenia duchowieństwa parafialnego wchodziły dochody uzyskiwane z opłat „iura stolae”, stypendiów mszalnych, opłat kancelaryjnych, kołedy, wypominków

<sup>92</sup> Na przykład w 1936 r. do Związku Misyjnego Duchowieństwa w diecezji łomżyńskiej z ogólnej liczby 279 kapłanów należało 241 oraz 71 alumnów. „Dzieła Misyjne w Diecezji Łomżyńskiej”, 8(1937), z. 10, s. 33.

<sup>93</sup> „Dzieła Misyjne w diecezji Łomżyńskiej”, 1(1930), s.6; „Sprawa Katolicka” 4(1938), nr 43, s. 2n.; WKDŁ 1(1927), nr 12, s. 1454(1930), nr 9, s. 218.

<sup>94</sup> „Dzieła Misyjne w Diecezji Łomżyńskiej”, 8(1937), z. 10, s. 33.

<sup>95</sup> ADŁ AO, Akta ks. Andrzeja Gawędzkiego. Zeznania podatkowe 1938 r.; Wisłocki, *Uposażenie Kościoła*, s. 301.

<sup>96</sup> ADŁ AO, Akta ks. Wojciecha Chojnowskiego. Zeznania podatkowe 1938 r.

<sup>97</sup> AAN, MWRiOP, sygn. 855, Podatki płacone przez Kościół i duchowieństwo. Pismo Biura Episkopatu do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 29 IV 1926 r.

oraz dywidend czerpanych z gruntów ornych, pastwisk, łąk i lasów. Księża zatrudnieni w szkolnictwie, wojsku, szpitalach, itp. otrzymywali pensję państwową. Największe dywidendy kapłani łomżyńscy czerpali z opłat „iura stolae”, kolędy i stypendiów mszalnych”, najmniejsze zaś z ziemi. W sumie dochody z posiadanych nieruchomości i kapitałów były niskie w stosunku do wydatków i bieżących potrzeb. Najtrudniejszą sytuację materialną mieli księża wymagający długoterminowego leczenia, studenci oraz emeryci, szczególnie ci, którzy po 1918 r. zrezygnowali z obywatelstwa polskiego, a przyjęli obywatelstwo litewskie. Środki finansowe uzyskiwane przez duchownych w znacznej mierze przeznaczano na cele kościelne i społeczne. Na wysokość uposażenia wpływ miały także różnego rodzaju obciążenia, jakie duchowni składali w okresie międzywojennym, zarówno na potrzeby Kościoła, jak i państwa polskiego. Były to głównie koszty związane z budową i utrzymaniem nieruchomości, świadczenia na rzecz ogólnopolskich jednostek organizacyjnych, ubezpieczenia osobowe i rzeczowe, świadczenia dla Watykanu, koszty wykonywania urzędów duszpasterskich oraz podatek beneficjalny i dochodowy.